

על פיסוק פסוקים ושאר פרטי ייחוד בספר תורה בגירונה

בביקורי לאחרונה בגירונה נודמן לי לראות ספר תורה המוצג במוזאון היהודי שם בכלל התצוגה של פריטי יודאיקה בעלי משמעות. ספר התורה מונח בתוך תיבת זכוכית והוא פתוח בעמוד אחד הפותח במילה "קולו" (שמ' כח, לה).¹ כתבו של הספר הוא כתב סת"ם אשכנזי.²

כבר ממבט ראשון ניתן להבחין בכמה פרטי ייחוד בספר התורה הזה, שעם היותם כולם מעוגנים בהלכה ובמסורה, דומה שספרים שלנו, הנכתבים בדורות האחרונים על פי מנהגים שכבר קנו אחיזה בקרב רוב הסופרים, אינם יודעים אותם. בדבריי כאן אעמוד על מקצת אותם פרטים, ובפרט על עניין אחד שיש לו נגיעה לפיסוק פסוקים בספר תורה הכתוב על גבי קלף.

א. עניינים שבמסורה

1. ׀ רבתי. "ועשית ציץ" (כח, לו) – הצד"י הפשוטה רבתי. בספרינו אינו כן, וכן אין צד"י זו רבתי בכתבי יד טובים של המקרא.³ בעל מנחת שי מזכיר אותה בשם "קצת תקוני ס"ת" ומוסיף: "וכן מצאתי בנוסח א' [חד] מאותיות רבתות".⁴ צד"י רבתי זו צוינה במחזור ויטרי שמבית מדרשו של רש"י בשם "כתיבות רבנו יוסי טוב עלם".⁵ עדות אשכנזית מובהקת זו עולה בקנה אחד עם מה שכתב בעל מנחת שי שם: "לא נמצא כן בנסחאות ספרדיות". בדורות מאוחרים יותר צוינה צד"י

1. אני מודה למנהלת המוזאון, הגב' אסומפסיו הוסטה, על אשר הואילה להודיעני שפרטים בדבר גילו ומוצאו של הספר אינם ידועים פרט לעובדה שהוא נמסר למוזאון על ידי הקהילה היהודית בברצלונה. בתמונה של הספר ששלחה לי, ושצולמה קודם שיקומו והעמדתו בתצוגה, נראה הספר נתון בין שני עצי חיים, וכמנהג האשכנזי.

2. תודתי לידידי ר' ירמיהו טאוב שאישר באוזניי את זיהוי הכתב.

3. כידוע כל עניין אותיות רבתות וזעירות לא נתקבע במסורה ורבו בו השינויים גם ברשימות המסורה השונות. בכתבי יד קדומים של המקרא אותיות אלו מועטות ביחס, וראה, A. Dotan, "Masorah", *Encyclopaedia Judaica*, 16, pp. 1408–1409.

4. וראה עתה מנחת שי על חמישה חומשי תורה, מהדורת צ' בצר, בעריכת י' עופר, ירושלים תשס"ה, עמ' 211.

5. מחזור ויטרי, מהדורת שמעון הלוי איש הורוויץ, ב, נירנברג תרפ"ג, עמ' 683. תודתי לרב צבי רון, שציין לפניי על המצוי בזה במחזור ויטרי.

זו בכלל אותיות רבתי שבתורה ובהתאם לשיטה (חסידית-קבלית בעיקרה) הקובעת שצריך שתימצאנה בתורה לבדה (ולא רק בתנ"ך כולו) אותיות רבתי מכל אותיות האלף-בית ומנצפ"ך בכללן.⁶ רשימות של אותיות רבתי אלו לתורה באו בספרים העוסקים בהלכות סת"ם.⁷

2. אהרון. "וסמכו אהרון ובניו" (כט, טו) – אהרון מלא וי"ו. זהו כתיב לא רגיל שאין כמותו בכל המקרא, ובספרים שלפנינו אף לא כאן. בעל מנחת ש"ם⁸ מעיר כאן שבכל הספרים כתיב יד מדויקים ובדפוסים ישנים אהרן כאן חסר וי"ו "כחבירי שבתורה". ציין ל"אור תורה" למנחם די לונזאנו, שכתב "שכן הוא בכל ס"ס [ספרים ספריים]", והוסיף ש"גם הרמ"ה [ר' מאיר הלוי אבולעאפיה] כתב אהרן בכל אוריתא חסר". מן הסתם באה הערתו להוציא מספרים שנכתב בהם כאן אהרון מלא וי"ו, ואכן נמצא אהרון שבכאן מלא במקראות גדולות דפוס ונציה רפ"ד-רפ"ו, ושם אף באה עליו הערת מסורה "ל' מל'", היינו שזה המקום היחיד במקרא בכתיב מלא זה.⁹ עדות מוקדמת יותר לכתיב המלא הזה באה בדעת זקנים מבלי התוספות על אתר, שכתבו: "וסמכו אהרן". מלא וא"ו ולא אתפרש למה", ואף נתלו בכתיב זה לשם דרוש, יעוין שם.¹⁰

6. ראה ספר עשרה מאמרות לר' מנחם עזריה מפאנו, מאמר אם כל חי, חלק ב, סימן לו: "וכן נמצא בתקון סופרים רבים ונכבדים אשר יש מסורת בידם לעשות אלפא ביתא של אותיות גדולות פשוטות וכפולות בספר התורה לברו".

7. כך הוא למשל בספר משנת אברהם לר' אברהם בן צבי יפה, זיטומיר תרכ"ח, כז, ד (עמ' קכ), ושם ציין לספר עשרה מאמרות הנ"ל (ראה ההערה הקודמת) ולסופרים שנהגו כן "ע"פ סוד גדול". וראה עוד י"ג גאלד, דרכי חיים ושלום, מונקאטש ת"ש, סימן תתקנד, המעיד שכן נהג האדמו"ר ממונקאטש, ר' חיים אלעזר שפירא (תרל"ב-תרצ"ו), בספר תורה שכתב לעצמו. רשימת אותיות רבתי המובאת שם היא הרשימה שב"משנת אברהם" (ושם הובאה מספר טעמי תורה). כן צוינה "צ" גדולה" במילת ציין שבכאן בשם "יש אומרים" במדרש רבי עקיבה בן יוסף על אותיות גדולות וטעמיהן; ראה א' ורטהיימר, בתי מדרשות, ב, ירושלים תשי"ג, עמ' תפז (וכן ח"ד אייזנשטיין, אוצר מדרשים, ניו יורק תרע"ה, עמ' 433). מן האמור שם נראה שהכוונה לצד"י הכפופה שבראש המילה, שכן אותיות פשוטות רבתי (ן, ף) צוינו במפורש ובנפרד מן הכפופות. וראה בתורה שלמה לרמ"מ כשר על אתר, אות קז.

8. מהדורת בצר (הערה 4 לעיל), עמ' 212.

9. ראה הערת יוסף עופר במהדורת בצר, שם, הערה 82, ועוד מה שכתב שם על מה שנמצא במהדורת מקראות גדולות דפוס ורשה תר"ך-תרכ"ו, שכבר נדפס בה אהרן חסר אך בהותרת הערת המסורה על כנה. רוב הערותיו והגהותיו של ידידיה שלמה נורצי בחיבורו "מנחת שי" מתייחסות לנמצא במקראות גדולות דפוס ונציה ש"ד; ראה במהדורת בצר, עמ' 23, ושם בהערה 121 על היחס בין דפוס זה למקראות גדולות מהדורת רפ"ה. לספרים שנמצא בהם כאן אהרון ראה בחילופי הגרסאות שבתנ"ך גינצבורג על אתר. ועוד במאה התשע-עשרה מעיד ר' אריה ליב חריף (הומל, רוסיה הלבנה): "בכל החומשים מצאתי מלא, אבל המדפיסים טועים" (ספר אם למסורות [...]) חסר ויתיר, ירושלים תרל"ו, יד ע"א [נדפס שנים לאחר חיבורו בידי נכד המחבר, שניאור זלמן בן מנחם מנדל, והוא אשר נתן לספר את שמו].

10. וראה עוד בתורה שלמה (הערה 7 לעיל), כרך כג, עמ' 211.

ניכר ששני עניינים אלו שבמסורה מייחדים מה שהיה מצוי, ואף עד לדורות מאוחרים, בספרי תורה אשכנזיים.

ב. עניינים שבהלכות כתיבת ספר תורה

3. יישור השורות. אין בספר הקפדה על יישור השורות בשמאל הדף. אכן הקפדה זו קשה לבקשה בכל מה שנכתב בכתב יד, ואף על פי כן יישור מוקפד של השורות לימין ולשמאל מאפיין את רוב ספרי התורה בימינו, בעיקר מאז נכתבים ספרים על פי "תיקון סופרים". באמת מצד הדין אין יישור זה לשמאל מתבקש אלא עד מידה מסוימת, והיא שלא תצאנה אל שוליו השמאליים של העמוד יותר משתי אותיות, וכפי שפסק הרמב"ם בהלכות ספר תורה (ז, ה):

נזדמנה לו תיבה בת חמש אותיות לא יכתוב שתים בתוך הדף ושלש חוץ לדף אלא כותב שלש בתוך הדף ושתים חוץ לדף, לא נשאר מן השיטה כדי לכתוב שלש אותיות מניח המקום פנוי ומתחיל מתחילת השיטה.¹¹

ואכן כך היה נהוג בדורות ראשונים הלכה למעשה¹² וכך ננקט גם בספר התורה הזה. כך, למשל, שתי האותיות האחרונות של המילים "קדשיהם" (כח, לח) ו"משחים" (כט, ב), העומדות כל אחת בסוף השיטה, יוצאות אל מחוץ לשולי הדף (ויצוין ששוליים אלו, ולא רק השיטין, מסומנים בשרטוט אנכי).

4. מנהג "ווי העמודים". כאמור, העמוד שלפנינו פותח במילה "קולו" (כח, לה). פירוש הדבר שלא הוקפד כאן על מנהג "ווי העמודים", הוא מנהג הסופרים לכוון את כתיבתם באופן שיהא כל עמוד פותח באות וי". באמת מנהג זה אינו מעיקר הלכות כתיבת ספר תורה, ואין צריך לומר שאינו מעכב, ועם זאת מנהג ותיק הוא הנהוג זה שמונה מאות שנה ויותר. על גילו זה ניתן ללמוד דווקא מערעור חריף שיצא עליו מבית מדרשו של מהר"ם מרוטנבורג (בן המאה הי"ג), וכדברים שאמר בזה תלמידו, ר' מאיר הכהן, בעל "הגהות מיימוניות" על הרמב"ם (הלכות ספר תורה, ז, ס"ק ז):

מה שנהגו סופרים בורים להתחיל כל עמוד בוי"ו וקורין לו ווי"י העמודים נראה שאיסור גמור יש בדבר שהרי עושין העמודים יש מהן רחב ויש מהן קצר ופעמים יש אותיות גדולות אשר לא כדת [...] ופעמים אותיות משונות וארוכות הרבה כדי שיגיע וי"ו לראש כל עמוד אשר סדרו לו [...] והנה כתבתי דברי אלה למורי רבינו והסכים על ידי, וז"ל [=וזה לשונן] אשר השיבני, וששאלת על ספר תורה בווי העמודים ולא נכון בעיני כמו שכתבת

11. וכן הוא בשולחן ערוך, יורה דעה רעג, ג, ועוד יש בזה מקצת חילוקי דינים ואכמ"ל.

12. ראה להלן, סעיף ה, המובא מתשובת הריב"ש.

ואינם לא מדברי תורה ולא מדברי סופרים, אך סופר אחד היה ר' ליאונטיין ממילהודין שהראה אומנתו. ואילו היה לי לכתוב ספר תורה הייתי נזהר שלא היה שום עמוד מתחיל בוי"ו חוץ מואעידה בס"ל¹³ עכ"ל.

דברי ערעור אלו המגיעים עד כדי "איסור גמור", יחד עם עדות מהר"ם מרוטנברג על עצמו שאילו היה הדבר בא לידו היה נמנע בכוונה תחילה ממנהג זה, לא יכלו למנהג שפשט. הרמ"א מזכיר אותו כמנהג של "קצת המדקדקים" עם שהוא מזהיר "שלא ימעט או ירחיב הכתב לפעמים משום זה, כי כל דברים אלו אין להם שורש על מה שיסמכו"¹⁴. ואכן מצא לו מנהג זה אחיזה איתנה, ובעיקר בדורות האחרונים, ש"תיקון סופרים" מצוי, כאמור, ומלאכת הכתיבה נעשית על פי דוגמה ובלא חשש של מיעוט הכתב או הרחבתו באופן מלאכותי. מכל מקום הנה לפנינו ספר תורה שאינו מכיר מנהג זה.¹⁵

5. פרשה סתומה. "ועשית ציץ" (כח, לו) פרשה סתומה היא, היינו שהיא צריכה לפניה רווח כדי תשע אותיות. דין פרשה סתומה הוא שיש בה שלוש צורות, וכפי שכתב הרמב"ם (הלכות ספר תורה ח, ב):

פרשה סתומה יש לה שלש צורות: אם גמר באמצע השיטה, מניח רווח כשיעור ומתחיל לכתוב בסוף השיטה תיבה אחת מתחלת הפרשה שהיא סתומה עד שימצא הרווח באמצע; ואם לא נשאר מן השיטה כדי להניח הרווח כשיעור ולכתוב בסוף השיטה תיבה אחת, יניח הכל פנוי ויניח מעט רווח מראש שיטה שנייה ויתחיל לכתוב הפרשה הסתומה מאמצע שיטה שנייה; ואם גמר בסוף השיטה מניח מתחלת שיטה שנייה כשיעור הרווח ומתחיל לכתוב הסתומה מאמצע השיטה, נמצאת אומר שפרשה פתוחה תחלתה בתחלת השיטה לעולם ופרשה סתומה תחלתה מאמצע השיטה לעולם.

בספר שלפנינו נתקיימה כאן האפשרות השנייה, היינו שלא נשאר בשורה כדי רווח תשע אותיות, ולפיכך הניח הסופר את השורה חלקה עד סופה וכן הניח רווח בתחילת השורה הבאה והתחיל "ועשית ציץ" באמצע השורה.

13. דב' לא, כט, והוא משש מילים שהקפידו הסופרים בהן שיהיו בראש העמוד, וסימנן ב"ה שמ"ו (וראה הרמ"א והש"ך במקום הנסמן בהערה הבאה).

14. ראה דבריו בשו"ע י"ד רעג, ודברי הש"ך שם ס"ק ו (שהביא תורף דברי מהר"ם מרוטנברג הנ"ל מתוך הגהת מרדכי).

15. ספרים כאלה מצויים עדיין גם במקומותינו ונודמן לי לראות כמה מהם, וראה קסת הסופר לר' שלמה גאנצפריד, טז, ה, ובלשכת הסופר שם, ס"ק ט. ואמר לי פרופ' משה בראשר משם אביו, הסופר המובהק רבי אברהם בן-הרוש ז"ל, שבכלל מאות ספרי התורה שהועלו מרומניה לארץ ישראל לפני כארבעים שנה, ושרכים מהם נמסרו לו לבדיקה, נמצאו ספרים לא מעטים בלא ווי העמודים.

באמת ספרים שלנו אינם נוהגים כן ברובם; לרוב נמנעים הסופרים מלבוא לידי מצב שלא נותר בשורה כדי להניח באמצעה רווח של תשע אותיות. לשון אחר, רוב ספרים שלנו כל פרשה סתומה שבהם היא בדמות רווח באמצע השורה (וכאפשרות הראשונה שבדברי הרמב"ם). הליכה בשיטה זו נובעת בעיקרה מהכרעת ר' יוסף קארו בשולחן ערוך (רעה, ב) בין מחלוקת הרמב"ם והרא"ש בעניין זה:

בצורת פתוחה וסתומה יש מחלוקת בין הרמב"ם והרא"ש, וירא שמים יצא ידי כולם [...] ובפרשה סתומה, תמיד יסיים פרשה שלפניה בתחלת שיטה ויניח חלק כדי תשע אותיות, ויתחיל לכתוב בסוף אותה שיטה עצמה, ולא ישנה לעשות צורה אחרת לא לפתוחה ולא לסתומה, ובהכי הוי כשר בין להרמב"ם בין להרא"ש.

ואולם על הכרעה זו כתב הרמ"א שם: "ואם לא יוכל לכוין בכך, לא יסור מדברי הרמב"ם בזה, כי עליו סמכו האחרונים וכתבו שדבריו הם עיקר". וכך, כדברי הרמ"א, עולה מן הספר שלפנינו. לא הקפיד סופרו לכוון לצורת הפרשה הסתומה באמצע שיטה דווקא, ונקט במקום זה, שלא כיוון בו, את שיטת הרמב"ם.¹⁶ שלושה עניינים אלו שנידונו כאן (3-5), צד שווה יש בהם, שנהג בהם הסופר כהלכות ספר תורה כפי שהם ברמב"ם וכפי שהם עולים באופן טבעי בכתיבת יד שאינה נעשית על פי דוגמת "תיקון סופרים" וכיוצא בו.

6. רווח בין פסוק לפסוק. עיקר החידוש שראיתי בעמוד האחד שבספר התורה הזה הוא רווח ניכר לעין, יתר על הרווח שבין מילה למילה, שהותיר בו הסופר בין פסוק לפסוק. הדרך הרגילה בכתיבת ספר תורה היא שמניח בו הסופר "בין כל תיבה ותיבה כמלוא אות קטנה ובין אות לאות כמלוא חוט השערה" (לשון הרמב"ם בהלכות ספר תורה, ז, ד), ואין נבדל בזה סופו של פסוק מאמצעו. כל עוד לא בא רווח של פרשה (קטנה או גדולה) נעשית כל הכתיבה כחטיבה אחת ואין הקורא יודע מן הכתב סופו של משפט או פסוק היכן הוא. ואולם כאן, כאמור, ניכר רווח ברור בין פסוק לפסוק כמלוא אות גדולה ויותר מזה.¹⁷ אין צריך לומר שדרך זו טובה מרובה צומחת ממנה

16. כך נהג גם באשר לכתיבת פרשה פתוחה, שהשאיר רווח כדי שורה שלמה חלקה בלא כתב כלל, אף זאת כדברים שכתב הרמב"ם (הלכות ספר תורה א, א) ולא הכרעת השולחן ערוך לכתחילה (שם). שורה חלקה כזאת נראית בבירור בתמונה שנשלחה אליי מן המוזאון (ראה הערה 1 לעיל).

17. רווח כדי אות אחת הוא כידוע הרווח שנוהגים הסופרים להניח בספרי תורה שלנו לפני תחילת פרשת ויחי (בר' מח, כח). באמת אין כאן פרשה כלל, לא פתוחה ולא סתומה, והוא שהמדרש מכנה "פרשה סתומה מכל פרשיות שבתורה" (בראשית רבה צו, א, מהדורת תיאודור-אלבק, עמ' 1192, וראה במנחת יהודה שם ורש"י בבראשית מז, כח), ויש שערערו על מנהג הסופרים בזה, ראה דרכי חיים ושלום (הערה 7 לעיל), סימן תתקנ, וראה עוד להלן המובא משו"ת מנחת

לקורא, שנשמנים לפניו סופי הפסוקים. מה שנשמך לפניו בחומש בסימן ברור של טעם סילוק ונקודתיים נסמן כאן לפניו באותו רווח. סימון ניקוד, טעמים ושאר סימני עזר אינו מותר, כידוע, בספר תורה הנכתב במגילה על הקלף לשם קריאה בבית הכנסת,¹⁸ אך יצא רווח זה מכלל אותם סימנים, שאינו סימן מובהק של "קום עשה", של הטלת סימן בידיים, כי אם סימן של "שב ואל תעשה", של הימנעות מכתובה והותרת רווח. כאמור, לא זו הדרך המקובלת בספרי תורה שלפנינו,¹⁹ ועם זאת מתברר שלא דבר חדש הוא ומקורו בנוהג שגילו זה כשבע מאות שנה לפחות. וזה לשון ר' יוסף קארו בשולחן ערוך (יורה דעה רעד, ז): "ספר המנוקד, פסול. ואפילו הסירו ממנו הניקוד. וכן ספר שיש בו פיסוק פסוקים, פסול". על דברים אלו הוסיף שם הרמ"א בהגהתו: "ודוקא שעשה הפסק בדיו. אבל אם הניח אויר בין הפסוקים, כל שאין בו שיעור פרשה,²⁰ כשרה". דברים אלו אמרם הרמ"א משום תשובת הריב"ש (ר' יצחק בן ששת; בן המאות הארבע-עשרה והחמש-עשרה), תשובה שהובאה כלשונה כמעט בבית יוסף על טור יורה דעה, סוף סימן רעד, ד"ה "כתוב".

רקע התשובה הוא ספר תורה שנמצא בו רווח כזה, וביקש השואל, ר' יהודה בן אשר, לפסלו משום כך. וזה לשון הריב"ש בתשובתו (סימן רפו²¹):

מה שמצאת בס"ת אחד אויר מלא אות אחת בין פסוקא לפסוקא ברוב הספר, ואמרת שקרוב בעיניך לפוסלו, אע"פ שלא הוזכר פסול זה בהדיא, שהרי אין בו תוספות ולא מגרעת [...] ובקשת להודיעך דעת. ואני אומר, במסכת סופרים פ"ג [הלכה ה] הוזכר פסול פסוק הפסוקים, ששינוי שם, ספר שנקד ראשי הפסוקים שבו, לא יקרא בו. אע"פ שהר"ם [=הרמב"ם] ז"ל לא הביא פסול זה, הרשב"א ז"ל כ"כ [=כתב כן] בתשובה, שפסוק הפסוקים והנקוד פוסלין בספר תורה. אבל היה אפשר לומר דדוקא בפסוק

אלעזר. יציון שבמהדורת התנ"ך שהוציא א' דותן על פי כתב יד לנינגרד (תל-אביב תשל"ג ומהדורות נוספות) הונח רווח מועט כזה לציון המקום שמפסיקים בו בקריאת התורה לשם עליית הקרואים, ובמקום שאין בו פרשה פתוחה או סתומה; ראה במהדורה הנ"ל, עמ' 1110. מן האמור בדרכי חיים ושלום (שם) עולה שהיו סופרים שגם בספרי תורה הנהיגו להניח רווח מועט כזה במקום שמפסיקים לקרואים. ספרים כאלה מצויים בשימוש גם בימינו.

18. אך שלא כספר תורה, מגילת אסתר שנוספו בה ניקוד וטעמים אינה נפסלת בכך, ראה שו"ע אור"ח תרצא, ט ובאר היטב שם, ס"ק ט.

19. שחתי בדבר זה לפני כמה וכמה קוראים מובהקים ולא היה בהם איש אשר לא תמה על הדבר. היינו רווח כשיעור כתיבת תשע אותיות. אכן יש דעות אחרות בדין שיעור רווח זה המצמצמות אותו עד כדי שלוש ואף שתי אותיות בלבד.

20. שו"ת הריב"ש, בעריכת ד' מצגר, א, ירושלים תשנ"ג, עמ' שעה. תשובה זו היא המשך התשובה הקודמת (סימן רפה), ושם נזכר הנמען. עליו ועל תשובות הריב"ש אליו ראה א' הרשמן, רבי יצחק בן ששת (הריב"ש): דרך חייו ותקופתו, ירושלים תשט"ז, עמ' קט, קמז.

שעשה נקודים בדיו כדרך שעושיין בחומשיין ובשאר ספרי הקדש, אבל בהנחת אויר לבד אין זה פסוק גמור להפריד הפסוקים אלא להבין הקורא, ואין לנו להרבות בפסולין, אלא כמו שנזכר במס' [כת] סופרים ספר שנקדו וכו'. וכיון שאין האויר כשעור פרשה, אין לפוסלו מחמת אויר, שהרי פעמים רבות מניח הסופר בסוף השטין אויר, מפני שאין רוב תיבה יכולה ליכתב שם,²² או אף באמצע השטה, כפי שיזדמן לו, וכל שאינו כשעור פרשה, אין לחוש לו.

רואים אנו אפוא שהנחת רווח ("אויר") זה, שתכליתה "להבין הקורא", מצויה הייתה הלכה למעשה כבר בזמנו של הריב"ש; נשאל הריב"ש עליה והכשירה. ראוי לציין שר' יוסף קארו, שהביא, כאמור, את תשובת הריב"ש הזאת בחיבורו הגדול "בית יוסף" על הטור, לא חזר לפסוק על פיה בשולחן ערוך שלו, והרמ"א, פורש המפה על השולחן, הוא שהוסיפה בהגהותיו על שולחן ערוך. יתרה מזו, נותרה בידינו עדות שרווח כזה בין פסוק לפסוק נמצא בספר תורה בבית הכנסת של הרמ"א בקראקא, ספר שנאמר עליו שכתבו הרמ"א בעצמו. עדות זו מביא ר' חיים אלעזר שפירא ממונקאטש²³ בשו"ת מנחת אלעזר (הדפסה חדשה, ירושלים תשנ"ו), א, סימן י':

אח"ז [= אחרי זה] זכיתי לראות בעצמי בס"ת של הרמ"א ז"ל (בביהכ"נ הרמ"א בקראקא) הנ"ל ביריעות הישנות שבו שהם עוד מכת"ק [=מכתב יד קודש] הרמ"א ז"ל ונמצא כן שם הפרש בכל הפסוקים בין פסוק לפסוק, והיינו דהרמ"א כפי שיטתו כנו' [כר].²⁴

מתברר אפוא שהספר שבנדוננו שצורתו צורת ספר אשכנזי והוא כתוב בכתב אשכנזי, נקט בזה, ובעניינים אחרים שנזכרו כאן, מנהגי כתיבה שאכן נפוצו בקרב אשכנזים. משהו סמליות יש בדבר, שספר תורה מטיפוס אשכנזי המקיים נוהג קָקל שאישרו הריב"ש ושמשמו הובא בפסיקה האשכנזית הלכה למעשה נתגלגל לברצלונה וממנה הועבר להיות מוצג במוזאון היהודי בגירונה. הריב"ש בן ברצלונה היה, בה נתגדל ובה למד תורה מפי הר"ן, ר' נסים גירונדי. אפשר שאף זה בכלל "תורה מחזרת על אכסניא שלה".

22. ראה בעניין זה סעיף 3 לעיל.

23. ראה הערה 7 לעיל.

24. ואולם עצם התשובה שם באה לדחות נוהג זה ו"להזהיר הסופרים שלא להניח שום הפרש רק כפי הצריך בין תיבה לתיבה אבל לא יותר, לא באמצע ולא בסוף הפסוק ולא בסיום הפרשה להעולה וכן בריש פ' ויחי לא יעשו הפרש והיכר כלל" (שם, ד"ה סיומא).